

**Csúri Károly „Konstruktionsprinzipien von Georg Trakls lyrischen Textwelten” c.
akadémiai doktori értekezésének bírálata**

Nemcsak a költői életműveknek vannak állandó meghatározói, hanem a tudományos pályáknak is. Csúri Károly kutatásainak vezérlő elvei között így megtaláljuk a korai tanulmányoktól kezdve a strukturalista és szemiotikai elméleti alapvetést és a szövegközpontú műelemzést. Abból a meggyőződésből kiindulva, hogy a műalkotások összetett jelentése – a szövegpragmatikától elvonatkoztatva – a „lehetséges világok” konstrukciós elveit követi, a poétikai jelentésfeltárásban mindig a szövegstruktúrák felszíni és mély rétegeit vizsgálja.

Ez az elméleti és módszertani elv az alapja jelen monografikus tanulmányának is, amely Trakl költészetének enigmatikus képvilágában a jelentésösszetevők rendszereseit legátfogóbb összefüggéseiben is képes értelmezni, láthatóvá téve ezáltal nemcsak az egyes versek, hanem egész ciklusok, sőt ciklus-csoportok legmélyebb jelentéskapcsolódásait is. Az absztrakt elvi szintet Csúri szerint az ismétlések három típusa köti össze a szövegvilágokkal: „a szövegbelső vagy motivikus, a szövegkülső vagy intertextuális ill. emblematikus, valamint a szövegek közötti vagy intratextuális ismétlés“ (T 3)¹. A költemények részletes elemzése során mindhárom típus gyakori megjelenésére és a szövegvilágon belüli szerepére láthatunk majd számos példát.

A monográfia fogalomtárának további, alapvetően fontos részét képezik a konstrukciós elvek, ill. sémák, amelyek, miként a szerző a későbbiekben bizonyítja, olyan struktúrákat jelölnek, amelyek az ún. „valós világot” éppúgy reprezentálják, mint a konstruált szövegvilágot. Trakl költői világát Csúri az alábbi sémák rendszerébe foglalja : „(i) a napszak- és évszacciklusok sémája, (ii) a transzparencia sémája, (iii) a meghasonlott én sémája, valamint (iv) a pusztulás folyamatát és annak virtuális meghaladási, transzcendálási kísérleteit reprezentáló sémák” (T 4). Az itt felsorolt fogalmak világosan mutatják, hogy minden általánosító és általánosítható jelentésük ellenére is ezek így, ebben az összetételben, ill. formában Trakl öntörvényű képrendszerét fogják össze. Ha pedig e fogalmi rendszer elsődleges funkciója az, hogy e szuverén költői univerzum lényegiségéhez elvezessen, akkor jogosan véljük, hogy – eredetét tekintve – nem dedukció eredménye, hanem a versek halmazából kristályosodott ki, azaz indukálódott. E kérdést azért

¹ Tézisek. Az idézetek a továbbiakban is csak rövidített jelzéssel és oldalszámmal szerepelnek.

tartom fontosnak külön is érinteni, mivel Csúri rögtön a bevezetőben hangsúlyozza: „Dennoch geht es hier nicht einfach um eine verallgemeinernde Darstellung induktiv gewonnener Analyseresultate. Vielmehr handelt es sich um hypothetische Postulate, die zwar von den konkreten Analyseresultaten ausgehen, angesichts ihrer Erklärungskraft jedoch über die Einzelinterpretationen hinausweisen. Ein wichtiger Vorteil dieser Betrachtungsweise gegenüber rein induktiven Verfahren besteht unter anderem in der besseren Vergleichbarkeit und Überprüfbarkeit der Gültigkeit interpretatorischer Aussagen.“ (É 22²) Elismerve a kettős irány fontosságát, a dolgozat kivételes erényeként szeretném kiemelni, hogy egyéni fogalomrendszere a műből indul ki, és oda is tér vissza.

A szerző több évtizedes kutatómunkájának szintézisét jelenti e Trakl-monográfia több szempontból is. Egyrészt a hosszú kutatási folyamat olyan horizontot biztosított Csúri Károly számára, amely a már korábban publikált tudományos eredményeket is nemzetközi mércével súlyozta. A folyamatos jelenlét a hazai és nemzetközi germanisztika élvonalában, amelyet csak néhány évre szakított meg részben a bécsi kultúrdiplomáciai szolgálat a Collegium Hungaricum élén, egyrészt sokirányú betekintést tett lehetővé a különböző irodalomtudományi iskolák elméleti és módszertani eljárásaiba, másrészt a Trakl-kutatás éppen aktuális fő vonulataiba. Mindez egyértelműen kitűnik a bevezető részek tudományos alapvetéséből éppúgy, mint a Trakl művészetét taglaló szakirodalmi művek kritikus számbavételéből.

E szuverén tudományos biztonságról tanúskodik már „motivációs kiindulópontja” is Csúri Károlynak, aki azon véleményekkel szemben, amelyek Trakl költészetének „nehezen érthetőségét” emelik ki, egy olyan interpretációs rendszert ígér, amely képes behatolni e rendkívül bonyolult képvilág rejtett szemantikájába, anélkül, hogy legkevésbé is tagadná a Trakl-művek értelmezésének nehézségét. Ugyanakkor, s ezt hiányként jelzem, dolgozatában sehol sem tér ki a kutató érdemben arra, hogy e „rejtjeles” költői világ Trakl korában már korántsem egyedi jelenség. Hiszen a szimbolisták költészetével indul a képi áttételeknek az a bonyolult rendszere, amely az avantgarde irodalmában már-már „kötelező érvényűvé” válik, és az expresszionisták mellett a dadaisták és szürrealisták művei gyakran még az enigmatikus irodalomban jártas tudóst is találgatásra kényszerítik. Nem vonom kétségbe Trakl képvilágának autonóm jellegét, amelyet Csúri feltehetőleg azzal is érzékeltetni kíván, hogy eltekint bizonyos irodalomtörténeti

² Értekezés. Az idézetek és utalások a továbbiakban is csak rövidített jelzéssel és oldalszámmal szerepelnek.

párhuzamoktól, de mindenképpen érdemes lett volna hangsúlyosabban is jelezni Trakl művészetének történeti-esztétikai beágyazottságát. (Erre még a későbbiekben is visszatérek.)

A monográfia – jelentős terjedelme ellenére – arányosan felépített, és a tudományos értekezés szigorú logikáját követi. A nyolc nagyobb egységből az első és második fejezet az elméleti-módszertani alapvetést taglalja, az utolsó pedig a tanulmány eredményeit foglalja össze, egyben azokat ki is egészítve. A disszertáció legnagyobb része Trakl lírájának részletes mikro- és makro-elemzését tartalmazza. A bevezető részben elméletileg pontosan felvázolt összefüggésrendszer téziseiből kiindulva, és azokat következetesen alkalmazva, Csúri többszörös megközelítésben vizsgálja Trakl költészetét. A szerző ugyan nem mondja ki, de e végtelenül alapos körbejárása a szövegstruktúráknak bizonyos szempontból hermeneutikai eljárást valósít meg. Hiszen amikor az egyes versek belső struktúráinak kapcsolódásait egyre tágabb rendszerben vizsgálja, és a kötetek részciklusait a ciklusok egészében is értelmezi, a szövegjelentések horizontját szüntelenül tágítja. A szerző saját megfogalmazásában: „Bár a dolgozat a korai versek értelmezésével indul és bizonyos eltérésekkel követi a trakli költészet kronológiáját, felépítésének alapját, a fejezetek sorrendjét alapvetően a struktúrák növekvő nagyságrendje és egyre átfogóbb jellege határozza meg.” (T 7) Meglehetősen ritka az irodalomtudományban az „heurisztikus pillanat”, amikor a vizsgálati módszer és az elemzés tárgya ennyire termékeny módon egymásra talál. Ami ugyanakkor bizonyára sohasem a véletlen műve. Mert Trakl költői életművének legjellemzőbb sajátossága, a sorsszerű és tragikus ellentétek állandó megjelenítése már-már szükségszerűen válhatott az oppozíciókra épülő strukturalista módszer vizsgálati tárgyává. Csúri Károly kutatásaiban a strukturalista indíttatás, ill. annak a posztmodern irányzatok virágzása mellett is produktív megújítása módszeres következetességgel tárja fel, fejt meg a trakli feszültségpontok legrejtettebb összetevőit is.

Az átfogó szövegértelmezés az értekezés 3. fejezetével kezdődik, amely a korai korszak műveit vizsgálja (*Sammlung 1909; Nachlassgedichte*). A szerző két szempontból is fontosnak tartja elemzésüket, jóllehet „epigonális jellegüket” megemlíti. Egyrészt, mivel kezdeti, „egyszerű” formában már itt is fellelhetők azok a konstrukciós elvek, amelyek a későbbi, összetett szövegstruktúrákat is meghatározzák, másrészt, mert már e korai lírában is világosan kitapinthatók olyan intertextuális szövegutalások, mint például a Nietzsche filozófiáját meghatározó dionüszoszi és apollói ellentétpár. Az értekezés átfogó jellegére és koherenciájára jellemző, hogy Csúri e

szövegvonatközvetésekben nem a kultúrkritikai szempontokat kutatja, mint pl. Hanna Klessinger³, hanem azok szerves beépülését Trakl képvilágának paradigmatis rendjébe. Abba a pólusos kettősségbe, amelyben a napszak- és évszakciklusok váltakozása éppúgy meghatározó jelentőségű, mint a romlás, ill. hanyatlás folyamata, és az ellene feszülő, kétségbeesetten küzdő akarat, valamint az újból és újból megjelenő Kain-látomás, és a bűnben szenvedő én megtisztulási vágya.

A 4. fejezet Trakl lírájának legjelentősebb egységét, a *Sebastian im Traum* c. kötetet vizsgálja. Az előző részben már vázolt ellentéteket a szerző – joggal – az én belső konfliktushelyzeteire vezeti vissza, amelyek poétikai vetületeit a kötet szövegeiben részletesen értelmezi. Jóllehet az egyes versek gyakran látszólag egymástól távol eső szövegvilágok jelenítenek meg, „absztrakt szinten legtöbbször egymás ismétlésvariánsainak tekinthetők. Egy olyan *alaptörténet* változatait mutatják fel, amely a bűnbeeséstől a szenvedésen és vezeklésen át a pokolig, a bukott angyalok haláláig, apokaliptikus megsemmisüléséig, ill. a végítéletig tart, s amelyet egyidejűleg a megváltás és feltámadás reménye ellenpontoz.” (T 8) A szerző, miközben tanulmánya egészében is ismételten hangsúlyozza a szövegvilágok ciklus- és ciklikus kapcsolódásait, feltételezve a belső történések narratíváját vagy inkább narratíváit, egyértelműen elhatárolódik azok lineáris olvasatától. Mert, miként meggyőzően bizonyítja, a ciklusívек kezdő- és záródarabjában csak látszólag rajzolódik ki egyfajta sorsos folyamat, mivel magukban az egyes versekben is lejátszódik „a paradicsomi kezdet és az apokaliptikus vég, a büntelenség és a bűnbeesés végletes pólusai közötti konfrontáció” (T9). A rendkívül pontos és részletes elemzések ugyanakkor arra is rávilágítanak, hogy hol a ciklusdarabok között, hol pedig azokon belül szintén állandó ismétlésként tűnik fel a megváltás képe vagy legalábbis annak a vágya. A metaforikus összetettség ellenére is kitűnnek azok a képi és figurális motívumok, amelyek nemcsak Trakl egyéni poétikai világának a teremtményei, hanem a korszak modern lírájának is meghatározó elemei, mint pl. a bűnös város, a prostituált stb. Ez utóbbihoz kapcsolódik Mária Magdaléna bibliai és Sonja regényalakja Dosztojevszkij híres művéből.

A „kezdet és vég” között oszcilláló vershelyzetek metaforizációját három típusban vizsgálja a szerző: a pusztulás/bukás, az átlényegülés és az én meghasonlottságának (Ich-Spaltung) képrendszerében. Mindez egy olyan alaptörténetet jelenít meg, amelyben – minden variációs sokszínűség és összetettség ellenére is – a bűnbeesés individuális szinten „kimondatlanul az én és a nővér szenvedélyes, ösztönök vezérelte szerelmi viszonyában ismétlődik meg” (T 9). Tekintve,

³ Klessinger, Hanna: *Krisis der Moderne. Georg Trakl im intertextuellen Dialog mit Nietzsche, Dostojewskij, Hölderlin und Novalis*. Würzburg 2007

hogy a nővér és fivér közötti vérfertőző viszony életrajzi háttére aligha kétséges, így ezt Csúri tanulmánya sem kerülheti meg teljességgel. Bár csak lábjegyzetben, de tömören összefoglalja az eddigi Trakl-szakirodalom ide vonatkozó tanulságait, hozzáfűzve saját álláspontját. Így részben Doppler véleményéhez csatlakozva, aki szerint a költő művészi tehetségétől készítve a vérfertőző viszonyba mintegy „beleképezte magát”, Csúri – „semleges megoldást” választva – az én és nővér viszonyát kizárólag az irodalmi fikció síkján tárgyalja, ahol a figurák szerepét a mindenkori szövegvilág határozza meg. (É 74) A szerző álláspontja nem csupán azért helyes és következetes, mert a költő életrajzában a tényleges incestus nem bizonyított, hanem mert a tanulmány egésze mindvégig a költői fikció rendszerén belül marad. Ugyanakkor zárójelben érdemes mégis megjegyezni, hogy a kérdés irodalompszichológiai szempontból korántsem mellékes, és bizonyára fontos magyarázattal szolgálhat arra, honnan a szünni nem akaró büntudat, s a szublimációs kényszer, amely végül is a rejtőzködés páratlanul gazdag képvilágát megteremti. (Hasonlóképpen, mint a Thomas Mann-i életműben végigvonuló, többnyire rejtett homoerotika.)

Az értekezés 6. fejezete – többi között – az *Offenbarung und Untergang* c. prózaverset elemzi részletesen, bizonyítva annak kapcsolatát a *Sebastian im Traum* kötetzáró ciklusával, a *Traum und Umnachtung* c. prózaversével, amennyiben a két szöveget egymás ellentétéként értelmezi. Mert igaz ugyan, hogy mindkét műben meghatározó a halál folyamata, az utóbb keletkezett mű képvilága a jelképes újjászületést is vízionálja. A monográfia utolsó elemző része, a 7. fejezet, a pusztulás és a megváltás reményének kettősségét a kései líra egészében és intertextuális összefüggéshálózatában értelmezi. Miként már a korábbi versek vizsgálatakor, úgy most is, a szerző a mitológiai és bibliai utalások legfinomabb részleteire is kitér, mégpedig úgy, hogy nem csupán az egyes szövegek mélystruktúrájának képrendszerét fejti meg, hanem azok szemantikai hálózatát is bemutatja. E fejezeten belül kerül sor olyan híres versek elemzésére is, mint a *Menschheit*, *Geburt* és *Grodek*.

Csúri Károly doktori értekezése a tudományos mű minden fontos kritériumának messzemenően megfelel. 1. Kutatása tárgyát világosan körülhatárolja, és az elméleti rendszer fogalmait mindvégig következetesen alkalmazza. 2. E gondosan kimunkált elméleti és módszertani alapvetésnek köszönhetően nemzetközi összehasonlításban is sikerült Trakl költészetének mindeddig ismeretlen összefüggéseit rendszerelvű teljességgel feltárnia. 3. Elemzéseiben a szövegek mélystruktúráit ugyanúgy vizsgálja, mint azok ciklus-összefüggéseit és intertextuális kapcsolat-rendszerét. 4. Interpretációs eljárása során már-már „fenomenológiai fegyelemmel” ügyel arra, hogy értelmezései a szövegvilág határain belül maradjanak.

Minden összpontosítás és behatárolás ugyanakkor törvényszerűen kizárást is magában foglal. Így a szerző, amikor a konstrukciós elvek alapján a szövegvilágok lehető legteljesebb rendszerösszefüggéseit kutatja, szükségszerűen lemond olyan szövegkomponensek elemzéséről, amelyek, még ha relevánsak is, de nem illeszkednek teljességgel az elméleti koncepcióba, illetve valamennyire elfedhetik annak koherenciáját. Ilyen összetevők a műben a szövegvilág megjelenítésének módozatai, amelyek többi között a modalitás (beszédhelyzet, beszédmód) valamint az esztétikai minőség típusait is magukban foglalják. Jelenlétük a lírában is nélkülözhetetlen, hiszen a versstruktúrák szemantikai meghatározói közé tartoznak. A szerző ezzel természetesen tökéletesen tisztában van, de az irodalomtudomány szükségszerű paradoxonai közé tartozik, hogy ha csak az innovatív elemekre szorítkozunk, akkor magát a művet csonkítjuk és fordítva. Amennyiben én most mégis kitérek néhány ilyen mozzanatra, nem számonkérően, hanem abban a reményben teszem, hogy Csúri Károly rendkívül értékes munkája, akár rövidített formában, de magyarul is megjelenik majd, és ezekkel a szempontokkal kiegészülhet. Ez annál inkább fontos lenne, mivel Trakl-ról, aki a korai XX. század egyik legjelentősebb német (és európai) költője, magyarul alig jelent meg érdemi tanulmány.

A szerző a téziseiben is kiemeli, hogy „[az] *én* explicit jelenléte a szövegben elsősorban Trakl korai és részben utolsó korszakának költészetét jellemzi. Ennek ellenére célszerű egy absztrakt *én*-figurát önálló konstrukciós elvként, egyfajta lírai-narratív instanciaként tételezni”, mivel ennek „a változó tér-, idő- és értékperspektívái sok tekintetben meghatározzák a szövegvilágok szerveződését. (T 5) Hozzátehetjük: a kérdés, hogy tulajdonképpen ki is beszél a versben, még akkor sem egyértelmű, ha az úgynevezett lírai *én* explicit formában jelen van a szövegben, hiszen mindenképpen szerephelyzetbe kerül. Még bonyolultabb a helyzet, ha az *én* egyes szám első személyű beszélőként egyáltalán nincs jelen, ugyanakkor „egyfajta lírai-narratív instancia” (Csúri) megléte minden esetben adott. Hogy őt absztrakt „*én*”-nek vagy – Burdorf nyomán – a szöveg alanyának („Textsubjekt”) nevezzük, mindegy, fontos, hogy szervező elvként funkcionál, miként ezt Csúri is hangsúlyozza. Ebben a minőségében pedig – még ha rejtettebb módon is – de szintén az *én* és a világ kapcsolatát értelmezi, ill. minősíti. A Trakl-versek esetében ebből a szempontból az a legfeltűnőbb, hogy nagyon gyakran a tárgyiasan megjelenített vershelyzetekben is – akár többször egymásután – látszólag váratlanul szólal meg a rejtett *én*, pl. „sóhajtva kommentál”: „O wie sie die braune Stille stören [...] (*Die Raben*); „O, wie lange bist, Elis, du verstorben.” (*An den Knaben Elis*); „O! wie sie hier voll Angst und Demut scheinen [...]” (*Allerseelen*); „O Sanftmut der einsamen Seele” (*In ein altes Stammbuch.*) A *Nähe des Todes* c. versben ezek az emfatikus felkiáltások meghatározzák a költemény egészének retorikáját, mivel

mindhárom tercett kezdősorát indítják: „O der Abend, der in die finsternen Dörfer der Kindheit geht.” „O der Wald, der leise die braunen Augen senkt,” „O die Nähe des Todes. Laß uns beten.” Igen sok példát lehetne még említeni annak bizonyítására, hogy ezek az indulati elemek szinte mindig a fájdalom és részvét kifejezői, még akkor is, ha látszólag személytelen környezetben hangzanak el. Bármennyire szerves részei is ezek a személyes gesztusok a trakli lírának, legalább annyira integrálják is azt az expresszionista költészet egyetemes pátosz-megnyilatkozásaiba.

Egy másik fontos eleme Trakl költészetének a groteszk, amit szintén ritkán érint a tanulmány, ill. más összefüggésben említi.⁴ Feltehetőleg azért, mert funkciója talán kevésbé sematizálható. Mégis érdemes több szempontból is kitérni e sajátos esztétikai minőségre. Egyrészt azért, mert pontosan jelzi azt a disszonanciát, amely az én belső meghasonlottságát is jellemzi. Másrészt markánsan ellenpontozza az elégikus szövegvilág képeit. Harmadrészt pedig, mivel szintén hasonítja az expresszionista költészet számos más művének képi világához. Példaként említem a *Heiterer Frühling* c. verset, amelynek mindhárom részét átszövik groteszk elemek, és már maga cím is groteszk iróniával ellentétezi a szöveg egészét, mivel a felidézett táj sokkal inkább téli kietlenséget mutat, mint „vidám tavaszt”. Míg az első szakasz felütésében a természet maga elidegenítő („das dürre Rohr”), a második kezdősorában a „szerelmi vallomás” bizarr: „Dich lieb ich treu du derbe Wäscherin”, hiszen a ’derb’ jelző nőre vonatkoztatva cédaságot jelent. Végül a zárórész pátoszos indítása – „Wie scheint doch alles Werdende so krank! – önmagát leplezi le, amikor már az örök megújulásban is a pusztulást vízionálja. Mivel ez a mű nem szerepel az elemzettek között, utalnék még az *An die Verstummen* c. költeményre, amelyet a szerző több szempontból is részletesen vizsgál. Így például kiemeli a ’nagyváros’ motívumát, bemutatva annak intertextuális vonatkozásait. (É 245 – 251.) Ugyanakkor a kortárs expresszionista líra megdöbbenően hasonló látomásait figyelmen kívül hagyja. (Georg Heym: *Berlin III, Der Gott der Stadt, Die Stadt* stb.) Feltételezem azért, mert ezek a szövegek a szakirodalomban már rég feldolgozottak. Ami igaz, de Trakl vonatkozásában ezek az összefüggések – tudomásom szerint – még kevésbé feltártak.

Miként már bevezető értékelésemben jeleztem, Csúri Károly, túl azon, hogy a hazai germanisztikában Trakl költészetének legavatottabb szakértője, egyben a nemzetközi Trakl-kutatásban is a legelismertebbek közé tartozik. Ennek egyik legjobb bizonyítéka az akadémiai értekezés, melyben óriási szakirodalmi anyag téziseivel szembesíti nemcsak saját elméleti elgondolását, hanem – az elemzések során – interpretációs érvelését is. A lábjegyzetek tömege és

⁴ Így pl. a *Sommersonate* c. verset, melynek záróképe – „Grinsend eine Gerippe geigen” diabolikusan groteszk. (É 93 -94.)

gyakran azok terjedelme is, amellet, hogy pontos betekintést biztosít a Trakl-kutatás több évtizedes eredményeibe, egy valóságos vitafórum élményét is nyújtja. Tekintve, hogy a szerző merőben új szempontú elméleti megközelítésben tárgyalja Trakl líráját, ezért vizsgálatának következtetései új tudományos eredményeket hoztak.

Mindezek alapján a doktori értekezést a nyilvános vitára messzemenően alkalmasnak tartom és ajánlom.

Pécs, 2017. március 1.

Dr. Szendi Zoltán

az irodalomtudomány kandidátusa